

KÖZVETETT FELELŐSSÉGI FOKOZATOK A RÓMAI JOGBAN. A RABSZOLGA 'KÁR'FELELŐSSÉGE

Absztrakt

Komplex kérdéseket vehet fel a római jogban a rabszolga okozta kár, valamint egyéb jogsértő cselekménye a felelősségi alakzatok viszonylatában. A problematika alapját a rabszolga azon 'jogi' helyzete adja, amely tulajdonképpen az egész római jogfejlődésen végig vonult. A 'servi res sunt' elvének következtében jogi értelemben tárgynak minősült, így bizonyos kivételektől eltekintve jogokkal sem rendelkezett. A tanulmány középpontjában a rabszolga által elkövetett deliktumok, valamint a hatalomgyakorló ezekhez kapcsolódó viszonyulása, esetleges ráhatása következtében beálló felelősségviselése áll, különös tekintettel a noxális felelősség archaikus és klasszikus kori vívmányainak összehasonlító elemzésére.

Kulcsszavak: rabszolga, noxalitás, deliktuális felelősség

1. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A római jog, mint a magánjog anyajoga napjainkban is számos ország polgári jogi kódexének alapjául, valamint ezeken belül a felelősségi szabályok egyfajta kiinduló pontjaként szolgál. Megannyi európai nemzet magán-és közjoga tartalmaz olyan jogintézményeket, szabályozásokat, amelyek kialakítása a nagy római remekjogászok rendszerező munkájához köthető. Figyelmünket a felelősségi rendszer felé fordítva, bevett módon megállapítható, hogy egy meghatározott kötelezettség és sérelem között a felelősség alapját objektíven és szubjektíven, valamint az eredmény szempontjából (eredmény-felelősség) tételezheti a jogalkotó. Általánosságban elmondható, hogy a szubjektív felelősség a vétkességen alapul, az objektív felelősség e tekintetben független a vétkességtől, az eredmény-felelősség pedig a károsult saját magatartását kivéve, mindentől eltekintve terheli a károkozót.¹ A jogi felelősség alatt a normáknak való alávetettséget értjük. A jogi felelősségen belül különbséget tehetünk büntetőjogi és polgári jogi felelősség között. Utóbbit tovább bonthatjuk a szerződés megszegéséért való kontraktuális és a szerződésen kívüli károkozásért való deliktuális felelősségre.² Felelőtlenység lenne azt állítani, hogy a római jog már a felelősség elvont fogalmát alkalmazta, hiszen a latin nyelvben ilyen jelentésű szó nem is létezett.³ Ugyanakkor a fogalom lényegével már maguk a rómaiak is tisztában voltak, sőt a római jogtudósok dolgozták ki azon fogalmi kategóriákat, szabályokat, amelyekre a mai napig épül a jogi, azon belül elsősorban pedig a polgári jogi felelősség. A polgári jog ma is tulajdonképpen a klasszikus római jog által kimunkált *dolus*, *culpa* és *custodia* felelősségi alakzatokkal operál.⁴ Az archaikus korszak joganyagát szemlélve kijelenthető, hogy differenciált felelősségfogalom még nem létezett. Korlátlan, a magatartástól független eredményfelelősség említhető. A *talio* értelmében a sérelmet szenvedett fél maga vagy családja segítségével torolhatta meg sérelmét a magánbosszú keretei között. Az államszervezet kiépülésével, egyre fejlettebbé válásával, maga a jogrendszer is fokozatosan 'felvilágosultabbá', differenciáltabbá vált. A magánbosszú állami keretek közé szorításával, valamint a *compositio* mint megváltás intézményével a későbbi polgári jog kártérítési előképe jelenik meg. Tiszta fogalomról még nem beszélhetünk, ugyanis a *compositio* összemosta a bírság és a kártérítés elemeit és a szubjektív egyéni tényező sem nyert még fajsúlyos megítélést.⁵ A római 'kártérítési jog' korszakalkotó vívmányának számíthat a XII táblás törvény után a *Lex Aquilia*-ban (Dig. 9.2.0) 'újraszabályzott' *damnum iniuria datum*, azaz a jogellenes károkozás tényállása⁶, amely szintén jelentős hatást gyakorolt a későbbi jogintézmény

*Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP- 17-2-I-SZE-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

¹ EÖRSI GYULA: *Kötelmi Jog-Általános rész*, 1998, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 242.

² JÖRS, PAUL-KUNKEL, WOLFGANG-WENGER, LEOPOLD: *Römisches Recht*, 1949, Springer-Verlag, Berlin, Göttingen, Heidelberg, 168-169.

³ először csak a XVIII. sz. elején jelentkezik, mint politikai fogalom (responsibility) az angol politikai nyelvzetben.

⁴ SZEMÉLYI KÁLMÁN: *Vétkességi fokozatok értékelése a római jogban*, 1943, Erdélyi-Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 19.

⁵ UJVÁRINÉ ANTAL EDIT: *Felelősségtan*, 2014, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, Miskolc, 21.

⁶ BRÖSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római Jog*, 1974, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 464.

alakulására, de párhuzamba ezzel sem állítható, ugyanis a *Lex Aquiliae* még nem ismeri a mai értelemben vett kártérítést. A kártérítés még nem egy a büntetéstől elkülönülő szankció eszköz, hanem mint deliktum, a sértett személy érdeke által irányított magáneliktum képében jelenik meg.⁷ Mindezt talán a törvény alapján indítható *actio legis Aquiliae*⁸ nevezetű kereset bizonyítja a legjobban. *Mixta actio* lévén még mindig nem egy általános értelemben vett károkozás, hanem csak a meghatározott károkozási tényállások⁹ esetén indítható, nem kártérítésre, hanem az okozott kár megtérítésére irányuló, jellegzetességeit tekintve a *poenalis actiók* sajátosságait magán viselő keresetként kezelendő.¹⁰ A szubjektív felelősségi ismerv, tehát maga a vétkesség is hosszú ideig hiányzott még a *Lex Aquiliae* tényállásából, ennek szakaszos felvételét csak a klasszikus kor jogtudósai kezdték meg. Ahogyan arra Marton nézete is rámutat a római jog őskora az eredményért való tárgyi felelősség (Erfolghaftung) állapotát mutatja. Ezért érthető, hogy a rendkívül konzervatív római jogfejlődés ezeket az ősi motívumokat még sokáig magával hurcolta és csak igen lassan és fokozatosan toledott el a szubjektivizálódás felé. „Az a szubjektív és egyúttal absztrakt vétkességfogalom felé, aminek azt a mai tan ismeri: a cselekvés morális megrovandósága, ami a kellő akarati energia elmulasztásán alapszik a cselekvésnél, azaz nem más, mint akarati lanyhaság, nemtörődés, indolencia.”¹¹

A felelősségi viszonyok vizsgálata során érdekes kérdéseket vethetnek fel azok az esetek, amikor valaki, más személy vétkességéért tartozik felelősséggel. Ezt az alakzatot Eörsi a szubjektív és az objektív felelősség között elhelyezkedő átmeneti jelenségnek titulálta.¹² A más által okozott károkért való felelősség alakzatának sajátosságát adja, hogy az, mind a szerződési, mind pedig a szerződésen kívüli jogviszonyokban is jelentkezik, ismeretes. Földi szavaival élve ez a másért való felelősség terrénuma, amelynek döntő kritériuma, az a felelősség alapító jogviszony, amely a felelőssé tett személyt a károkozóhoz fűzi, nem pedig az egyik vagy másik fél 'esetleges' vétkességének kérdése.¹³ Ezen felelősségi alázat komplexitását mutatja, hogy a szerződéses és a szerződésen kívüli jogviszonyokban is fellelhető. A *contractusok* terén akkor jelentkezik, amikor az egymással szerződő felek közül az egyik fél a vele kontraktuális kapcsolatban lévő másik félnek a szerződéses érdekét sértő módon jár el, kárt okoz. A szerződésen kívüli jogviszonyokban pedig, a más deliktumáért való felelősségről akkor beszélhetünk, ha valakit a deliktum elkövetőjéhez egy adott felelősség alapító jogviszony fűz. A másért való felelősségi alakzat típuspéldái a római jogban a kötelelem keletkeztető delictumszerű tényállások (*obligations quasi ex delicto*), amelyek körében témánk szempontjából figyelmet élvez a lakás gazdájának delictumszerű felelőssége, a hajósok, fogadósok és az istállótulajdonosok receptumfelelőssége, valamint a nyilvános helyen elhelyezett, felfüggesztett és leeséssel fenyegető tárgyakért való felelősség.¹⁴ Ugyanitt kell szólni a *filius familias* (családfiú) és a rabszolga által elkövetett deliktumokról. Előző esetében a *patria potestas*, azaz atyai hatalom, utóbbi esetében pedig a *dominica potestas*, mint tulajdonosi hatalom fogja az eltérő korszakokban (archaikus, klasszikus) különböző módon predestinálni a felelősségi viszonyokat. A *servile caput nullum ius habet* (Paul. D.4.5.3.1.) elve és annak fenntartása mindvégig meghatározta az egész jogrendszert és ezzel a rabszolgák 'jogi' helyzetét egyértelműen definiálta. A jog és ezáltal perbeli képességgel sem rendelkező rabszolga okozta kár, deliktum a felelősségi viszonyok különös alakulását mutatja. Ki és hogyan viseli a felelősséget ezekben az esetekben? A hatalomgyakorló tudása, nemtudása, esetleges vétkessége hogyan befolyásolhatja a felelősségi alakzatokat? Ezeket a kérdéseket vizsgálván megjegyzendő az a szembetűnő hasonlóság, amelyet a rabszolga helyzete mutat a *filius familias*éhoz képest. Mindkét esetben a hatalomalattai által elkövetett deliktum a hatalomgyakorló felelősségét váltja ki, ugyanis az ő terhére jön létre a kötelelem. A rabszolga e helyzete további párhuzamra enged következtetni, mégpedig a *nasciturus*éhoz viszonyítva. Potenciális felelőssége lévén a

⁷ UJVÁRINÉ ANTAL EDIT: i. m. 21.

⁸ MCCORMACK, GEOFFREY: *Aquilian studies*, 30-30. (elérhető: <http://www.nbls.co.uk/files/files/Civil%20II/Supervision%205/1.%20MacCormack.pdf>) (2017.07.19.)

⁹ ilyenek például: az idegen rabszolga, barom megölése, valamint a töréssel, zúzással, roncsolással, égetéssel elkövetett dologrongálások

¹⁰ SIKLÓSI IVÁN: Custodia-felelősség és dologrongálás a klasszikus római jogban 4. (elérhető: http://real.mtak.hu/26077/1/Siklosi_Custodia_felelosseg_es_dologrongalas_a_klasszikus_romai_jogban_Jura_u.pdf) (2017.07.20.)

¹¹ MARTON GÉZA: A klasszikus római felelősségi rendszer "elszubjektivizálódása", in *Emlékkönyv Szentpéteri Kun Béla hetvenedik születésnapjára*, 1946, Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, Debrecen, 334.

¹² EÖRSI: i. m. 243.

¹³ FÖLDI ANDRÁS: *A másért való felelősség a római jogban*, 2004, Rejtjel Kiadó, Budapest, 98.

¹⁴ BRÓSZ – PÓLAY: i. m. 468.

deliktualis kötelemnek ő csak várományos adója, tehát a rabszolga felelőssége szempontjából egyfajta függő jogi helyzet állapítható meg, amely majd csak a rabszolga felszabadításakor válik vele szemben érvényesíthetővé kötelmi jogi szituációvá. Addig pusztán egyfajta lehetőségként áll fent és a *dominus* noxális felelőssége 'uralja' az adott állapotot.¹⁵

A felelősségi rendszer szerteágazósága és jelen tanulmány szűkreszabott terjedelmi korlátaira tekintettel, vizsgálódásomat a klasszikus korszak szerződésen kívüli, deliktualis felelősségi szabályaira irányítom és néhány kiragadott *Digesta* fragmentum segítségével elemzem a rabszolga okozta kárhoz viszonyuló különböző felelősségi tényállásokat. Tisztán látásunk érdekében, ha csak pár szó erejéig is, de feltétlenül szükséges megemlékezni az archaikus jogban kialakult noxális felelősség *servitus*al kapcsolatos szabályairól. Ez a korszak adja meg azt a közvetlen felelősségi alapot a noxalitás terén, amely majd a fejlett klasszikus római jog új szemlélete alapján egyre inkább egyfajta 'közvetett', (másért való) felelősségi alakzattá idomul.

2. AZ ARCHAIKUS KOR 'KÖZVETLEN' NOXÁLIS FELELŐSSÉGE

Jogi státuszát tekintve meghatározó volt, hogy a rabszolga a római jog megítélése szerint mindvégig dolognak minősült (*servi res sunt*), így tehát jogalanyisággal sem rendelkezett. Ember voltából kifolyólag a helyzetét azonban a többi dologhoz képest eltérő módon szabályozták. Felette a hatalomgyakorló, tulajdonos a *dominica potestas* keretében gyakorolt szinte korlátlan hatalmat, amely magába foglalta a *ius vitae ac necis*, vagyis az alávett személyek élete feletti rendelkezés jogát is. E jog korlátozása ésszerűbb jogi keretek közé szorítása csak a császárkorban történt meg.¹⁶ Mindemmellett fontos leszögezni, hogy a rabszolgák tényleges helyzetének a megítélése korszakonként igen eltérő volt. Cselekvőképességét már az archaikus jog is elismerte abban az értelemben, hogy a neki juttatott különvagyonnal (*peculium*) gazdálkodhatott, saját vagy ura nevében érvényes jognyilatkozatot tehetett, amelyből azonban a tulajdonos csak jogokat szerezhett, kötelezettségeket nem. Az elkövetett bűncselekményeknél pedig a jogforrások a rabszolgát a szabad emberrel említik egy sorban, e tekintetben a későbbiekben elemzésre kerülő *naxae deditio*¹⁷ szabályai voltak az irányadóak. Ez a jogi státusz teszi némiképp bizonyultabbá a rabszolga deliktualis felelősségi helyzetének a megítélését.

A noxalitás eredetének vizsgálata során és noxális felelősség alapjainak a megértéséhez feltétlenül vissza kell nyúlni, azokba az ősi időkbe, amikor a deliktumok kizárólagos következménye még a vérbosszú volt. A szakirodalomban általánosan elfogadott tény az ősi társadalmak 'bűncselekményekre' adott, -kevésbé válaszreakcióként-, mindinkább megtorlásként funkcionáló vérbosszúja. Mindez nem csak a bűnöst, hanem bizonyos esetekben az egész házközösséget is veszélyeztette.¹⁸ Közismert, hogy a római társadalom, különösképp az archaikus korban, nem atomizálódott individuumokból, hanem a *pater familias*ok hatalma alatt álló szuverén házközösségből épült fel. Ez a Mommsen által kimunkált familiáris szemlélet tulajdonképpen az egész római jogi gondolkodáson és jogfejlődésen végig vonult és merőben meghatározta azt.¹⁹ A szemlélet tükrében a hatalomalattiak (családtagok, családfiú, rabszolga) a családfeő *patria potestas*, *dominica potestas* alatt állva elsősorban a házközösség tagjai voltak és csak ebben a minőségükben minősültek a társadalom tagjainak is. McCormack nézete szerint ez a társadalomépítkezés, valamint az ezt lekövető XII táblás törvény egyértelműen determinálta a korszak felelősségi kérdéseinek alakulását.²⁰ Már a XII táblás törvény is tartalmazott a hatalomalattiak által elkövetett deliktumokról való rendelkezéseket. Miképpen arról Aulus Gellius *Noctium Atticarum*-a tanúskodik: „servos item furti manifesti prensos verberibus adfici et e saxo praecipitari, sed pueros inpueres praetoris arbitratu verberari voluerunt noxiamque ab his factam sarciri.” (Gell. 11, 18, 8)²¹ a tetten ért tolvaj rabszolgát halálra korbácsolták és ezután szikláról vetették le, de ha a lopást szabad jogállású,

¹⁵ FÖLDI: *i. m.* 125.

¹⁶ BENEDEK FERENC – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Római Magánjog*, 2015, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 113.

¹⁷ MOMMSEN, THEODOR: *Römisches Strafrecht*, 1990, Weichert-Druck GmbH, Darmstadt, 7-8.

¹⁸ SANTALUCIA, BERNARDO: *Studi di diritto penale romano*, 1994, L'Erma di Bretschneider, Roma 4-5.

¹⁹ MOMMSEN: *i. m.* 16-17.

²⁰ McCORMACK, GEOFFREY: *Fault and Causation* (elérhető: <http://local.droit.ulg.ac.be/sa/rida/file/1981/06.%20MacCormack.pdf>) (2017.08.11.)

²¹ AULUS GELLIUS: *Noctium Atticarum libri XX* (elérhető: <https://ia801407.us.archive.org/35/items/agelliinoctiuma00hertgoog/agelliinoctiuma00hertgoog.pdf>) (2017.08.01.)

atyai hatalom alatt álló tolvaj követte el, akkor a sértett rabszolgájává lett hibájának jóvátétele céljából. A csak fokról-fokra kialakuló noxalitás és ennek keretében a noxába adott munkaerejének kihasználása helyett a rabszolga esetében a halálra korbácsolás és a szikláról levetés az ősi, kevésbé fejlett jog gyakorlatára enged következtetni, ugyanakkor figyelembe kell venni jelen tényállás 'speciális' jellegét. Specialitását a tettenérés motívuma adja. Ahogyan a *Leges duodecim tabularum* az éjszaka fegyverrel védekező tolvaj megölését is lehetővé teszi, tehát kiterjeszti rá a vérbosszú lehetőségét, ugyanígy 'jár el' a lopáson ért rabszolga esetében is. Atyai hatalom alatt álló vagy önjogú tolvaj tekintetében a tényállás nyilvánvalóan azonos, mindkét esetben ugyanúgy a sértett rabszolgájává lesznek. E tényállásokra, pusztán az adottságuknál fogva sem terjedhetett ki a noxalitás rendje, ugyanis az elkövetők a tettenérés motívumával fizikailag is azonnal a sértett hatalma alá kerültek.²² Figyelemmel a fent szemléltetett esetekre is, elmondható, hogy az archaikus korban kialakuló félben lévő *noxae deditio* a jogkövetkezmények szempontjából még igen éles különbséget mutat a *filius familias* és a rabszolga büntetései között, de ezt a klasszikus korszak fejlettebb *noxalis* felelősségi rendszere majd egyre jobban eltompítja.

A felelősségi alakzatok ezen archaikus kori alakulását voltaképpen két döntő tényező határozta meg. Az egyik a vérbosszú - mint megtorlási eszköz - lehetőségének a csökkentése és törvényi korlátok közé szorítása, a másik pedig az a familiáris szemlélet, amely nem csak az egész római társadalomépítkezést, de a noxalitás alapjait is merőben deklarálta. A mommseni szemlélet értelmében, ha a házközösség egyik tagja deliktumot követett el, a házközösség csak úgy szabadulhat a sértett és házközössége bosszújától, ha az elkövető, bűnös családtagot vagy rabszolgát kiszolgáltatta, ezáltal az egyéni felelősség lépett a kollektív helyébe. A szabályozás közvetlenségét mutatja, hogy a családfő az elkövetőt nem valamilyen felelőssége lévén kényszerült kiszolgáltatni, hanem egész pontosan abból a célból, hogy az bűnhődjön, aki a deliktumot ténylegesen elkövette, bűnhődésével a sérelem orvosoltassék és a házközösség meneküljön a bosszútól. A legősibb időkben a sértett házközösségének átadott elkövetőre nyilvánvalóan halál várt, de a későbbi korokban 'kihasználhatóságának' felismerése és munkaerejének kiaknázása céljából életben hagyták és rabszolgaként beilleszkedhetett az új házközösségbe. Az archaikus korban kialakult *noxae deditio*, azaz noxába adás intézménye, valamint a *noxalis* felelősség²³ a hatalomgyakorló számára tulajdonképpen egyfajta felelősség alóli 'mentesülés', amely a más által okozott eredményért: (károkozás, egyéb deliktum) közvetlenül az elkövetőt, károkozót teszi felelőssé, az ő felelősségét váltja ki, tőle várja a 'reparációt'. Gyakorlati oldaláról közelítve a *noxae deditio* a családtag esetében *mancipiumba*²⁴ kerülést, míg a rabszolga esetében végleges jellegű tulajdonátszállást eredményezett.

A teljesség igényével élve a noxalitás fejlődésének vizsgálatakor, említést kell tenni az intézmény 'eljárásjogi' vetületéről is, azaz a noxális keresetek kialakulásáról. Ha a deliktumot hatalomalatti követte el a büntetés (*poena*) iránti igényt csak *actio noxalis* útján lehetett érvényesíteni.²⁵ E keresetek eredete szintén a magánbosszú korszakára vezethető vissza. Amint azt az előzőekben láthattuk, a családfőnek a bosszúját gyakorló sértettel szemben lényegében két lehetősége volt, vagy vállalta az adott családtag védelmét és ezzel önmaga is harcba 'bocsátkozott' vagy kiadta az elkövető rabszolgát, családtagot (*noxae dedere*) és ezáltal szabadult a bosszútól. A magánbosszú rendszerének átalakítása és a *compositio* (megváltás) által történő felváltása a hatalomgyakorló felelősségét is átalakította. A *compositio* szellemében a családfő, tulajdonos vagy fizeti a *poena* összegét, vagy szabadul ettől azáltal, hogy kiszolgáltatja a bűnöst.²⁶ Amennyiben a deliktumot hatalomalattiak követték el, direkt üldözésük azért sem volt lehetséges, mert ön jogúságuk hiányában, rájuk a *patriae* vagy *dominica potestas* tartalma terjedt ki és ez a hatalom határozta meg jogviszonyaikat. Mindezek értelmébe a hatalomalattiak direkt üldözése a hatalomgyakorló jogait sértette volna, ugyanis a *pater familias* hatalma a köz által elismert, szakrális rendbe illeszkedő hatalom volt, amelybe joga volt bárkit felvenni és arra a saját maga hatalmát, védelmét

²² FÖLDI: *i. m.* 117.

²³ JOHNSTON, DAVID: *Limiting Liability: Roman Law and the Civil Law Tradition*, 12. (elérhető:

<http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol70/iss4/6>) (2017.08.11.)

²⁴ a gyermekeladásból kifejlődő intézmény, amely a noxába adás következménye, a *pater familias* a másnak kárt okozó családtagot a károsultnak a kár ledolgozására átadta.

²⁵ FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*, 2011, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 561.

²⁶ MARTON GÉZA: *A római magánjog*, 1943, "Méliusz" Könyvkereskedés, Debrecen, 249.

kiterjeszteni.²⁷ Ezért az archaikus jogban kialakult gyakorlat mintájára a későbbiekben a *praetor* is megadta az általa kreált *poenalis* kereseteket a családfő, *dominus* ellen, azonban azzal az enyhítéssel, hogy ha az elkövető családtagot, rabszolgát kiadta a sértettnek akkor szabadulhatott a pertől.²⁸ Miként azt Földi álláspontja is illusztrálja az archaikus kor noxális felelősségi rendjében megjelenő *poena* nem feltétlenül kötelezi a hatalomgyakorlót. Abban az esetben, ha a hatalomgyakorló vonakodott, nem akart fizetni, sosem volt köteles ezt a fajta kárpótlást biztosítani a sértettnek. Ilyenkor a sértett kénytelen volt a *noxa deditio* gyakorlati kinyilvánításával megelégedni, tehát azzal, hogy a hatalomgyakorló, számára a elkövetőt kiszolgáltatta.²⁹ Az elkövető ilyenkor a noxába adás már tárgyalt szabályai alapján a sértett hatalma alá került. Az archaikus korszak olykor véres egyhangúsága, ebben a helyzetben is megmutatkozhatott, hiszen a sértett a már hatalma alá kerültekről szabadon rendelkezhetett, így akár a vérbosszú gyakorlására is módja nyílhatott, mind a rabszolga, mind pedig a családfő tekintetében is. Mint láthattuk a magánbosszú elsődlegességét csak fokozatosan váltották fel a szelídebb megoldások, amelyek végső soron elvezettek a törvény által megszabott kárpótló pénzbüntetés (*poena*) általánossá, majd kizárólagosan alkalmazható szankcióvá válásához. Az archaikus jog eredményfelelőssége és a noxalitás kialakuló motívumai párhuzamosan fejlődve, az előbbi esetében a szubjektív elemek lassankénti felvételével, utóbbi tekintetében pedig egy erőteljes szemléletváltás bekövetkezésével a korábbi közvetlen, 'a bűnös bűnhődjön' nézetből egy közvetettebb felelősségi alakzatokat felvonultató struktúrává alakulva, elvezetnek a klasszikus római jog 'felvilágosultabb' felelősségi rendszeréhez.

2.1. A klasszikus jog közvetett felelősségi fokozatai. A noxae caput sequitur elvének gyakorlati megvalósulása

A XII táblás törvény előzőekben ismertetett szabályai arra engednek következtetni, hogy az elkövetett deliktumokért való felelősség minden esetben az elkövetőt terhelték, függetlenül annak önjogú vagy hatalomalatti jogállásától. Hatalomalatti státuszban, az ilyen deliktumok esetében a felelősségérvényesítés feltételének lényegében az számított, hogy a *dominus*, *pater familias* az elkövetőt a sértett számára kiadja. Ezáltal juthatott érvényre az elkövető saját néven való (*suo nomine*) felelőssége. A klasszikus korszak elején következett be az a jelentőségteljes szemléletváltás, amely eredményeként a hatalomalattiak által megvalósított jogsértésekért, már nem elsősorban ő magukat, hanem a hatalomgyakorlót tekintették felelősnek. Egész pontosan olyan személynek, aki köteles volt a *litis aestimatio*³⁰ megfizetésére. Ehhez képest helyzetét tekintve, - a római jogfejlődés során mindvégig fennálló, az archaikus kor mondhatni legszilárdabb intézménye -, a noxalitás és az általa szabályozott noxába adás lehetősége egyfajta kedvezménynek minősült a hatalomgyakorló számára. A továbbiakban egy *paulusi* hely és néhány *Digestából* kiragadott fragmentum segítségével és elemzésével veszem részletesebb vizsgálat alá a rabszolga okozta kár, illetve az általa elkövetett deliktumokból következő felelősségi viszonyokat, azok klasszikus kori alakulását.

A klasszikus korban keletkezésük szerint a kötelmeket két csoportba osztották. E felosztás alapján egyes kötelmeket szerződések, másokat pedig deliktumok hozták létre. A kötelmek fajai vonatkozásában, témánk szempontjából a *naturalis obligatiók*, azaz természetes kötelmek élveznek kiemelt figyelmet. Ez a kategória feltehetően Iulianusnál tűnik fel először és a hatalomalattiak kötelmeit öleli fel (D. 46.1.16.4). A rabszolgák kötelmei mindig *naturalis obligatiók*, azonban a hatalomalattiak deliktumai és az általuk keletkező deliktuális felelősség teljes joghatású *civilis obligatiót*, civiljogi kötelmet hoznak létre azzal a *pater familiast* megillető lehetőséggel, hogy azok csak *noxaliter* érvényesíthetőek.³¹ Már annak a megállapítása különböző kérdéseket vethet fel, hogy milyen kötelelem keletkezik, - a rabszolgát *civilis* vagy *naturalis* terheli-e a kötelezettség. Ez a szembeállítás figyelhető meg a következő fragmentum alapján, ahol *Ulpianus* szembeállítja egymással a rabszolga által kötött szerződést és az általa elkövetett deliktumot. „*Servi ex delictis quidem obligantur et, si manumittantur, obligati remanent: ex concontractibus autem civiliter quidem non obligantur, sed naturaliter et obligantur et obligant.*” (D. 44, 7,

²⁷ ZLINSZKY JÁNOS: *Ius publicum*, 1994, Osiris-Századvég, Budapest, 110.

²⁸ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: *i. m.* 113.

²⁹ FÖLDI: *i. m.* 122.

³⁰ 1) polgári ügyekben a pertárgy fölbecsülése a bíró által ott, ahol a formulákban nincs a pénzösszeg határozottan megállapítva; 2) bűnügyekben ha kárpótlást is szabnak ki a vétkesre a megtérítendő összeg meghatározása az illető esküdtek által FÖLDI – HAMZA: *i. m.* 173.

³¹ BRÓSZ – PÓLAY: *i. m.* 332.

14)³² A deliktumot elkövető rabszolga egyfajta kötelezetté válik és az is marad felszabadulása után is, ellenben szerződéskötés esetén nem civiljogi, hanem csak természetes kötelelem keletkezik. Földi megítélése szerint mindebből arra következtethetünk, hogy *Ulpianus* a rabszolga által elkövetett deliktumból származó civiljogi kötelelem adósának magát a rabszolgát tekintette. Megfigyelhető, hogy az a felfogás, hogy a deliktumért maga a hatalomalatti elkövető feleljen, valamennyire még a klasszikus jogban is fennmaradt. Pont emiatt felelőtlenség lenne azt állítani, hogy a klasszikus római jogban a hatalomalatti deliktumaiért a felelősség már egyenesen csak a hatalomgyakorlót terhelte. A hatalomalattiak közvetlen felelősségének klasszikus kori továbbélése leginkább a *noxae caput sequitur* szabálynak gyakorlati alkalmazásában, - amelyet az alábbi Paulus hely tárgyal részletekbe menően -, figyelhető meg. *Paulus Sententiarum receptarum* alosan rögzíti a noxális keresetek már korábban kialakult, a klasszikus korra általánossá váló és a gyakorlatban is alkalmazott szerkezetét: „Si servus furtum fecerit, deinde manumissus sit aut alienatus, cum ipso manumisso, vel emptore agi potest, noxa enim caput sequitur. Filius familias si furtum fecerit, deinde emancipetur, furti actio in eum datur, quia in omnibus noxa caput sequitur” (Paul. 2, 31, 8)³³ A *Paulus* hely értelmében, ha a rabszolga lopást követ el és ezek után felszabadították vagy elidegenítették, akkor a felszabadítottat vagy a vevőt lehet perelni, mivel a *noxae* személyhez kötött. Ha *filius familias* követett el lopást és ezek után emancipálták, ellene az *actio furti* ’büntetőkereset’ volt megindítható, ugyanis a *noxae* minden esetben magát a személyt követi. A fentiek értelmezésében kirajzolódik és jól megfigyelhetővé válik a noxalitás személyhez kötöttsége. A *noxae caput sequitur* elve szerint a hatalomalatti családtag vagy a rabszolga által elkövetett deliktum miatt a családfő, rabszolgatartó ellen indított noxális per *poenalis*á vált, ha a hatalomalatti családtagot emancipálták vagy a rabszolgát felszabadították. Ez esetben a családfő, valamint a rabszolgatartó szabadult a perből, amely most már a felszabadított ellen folyt. Mindez fordítva is érvényes volt. Amennyiben önjogú személy került családfei hatalom alá, vagy szabad jogállású ember vált rabszolgává, esetükben a személyállapot változás után az ellenük már megindított *poenalis* per noxálisá változott, amely a továbbiakban a családfő, illetve a rabszolgatartó ellen folytatódott.³⁴ A jogelv tükrében megfigyelhető személyhez kötöttség, Földi nézete szerint nem is annyira magához a személyhez, hanem mindinkább a rá vonatkozó jogviszonyhoz kapcsolódik. A *noxae caput* regulájában a ’caput’ nem kifejezetten az elkövető testére utal, hanem az elkövető testéhez tapadó saját vagy idegen jogképességhez, arra a hierarchikus jogviszonyra, amelynek esetünkben a rabszolga vagy a családfe, tehát a hatalom alatt álló személy a szereplője.

A vizsgált *Ulpianusi* és *Paulusi* helyek fényében megállapítható, hogy a rabszolgának a rabszolgáság fennállása alatt az önálló deliktuális kötelezettsége nem konstataálható. A rá kiterjedő *dominica potestas* tartalma következtében önálló deliktuális, különösképpen személyéhez kötött civiljogi kötelelem nem jöhetett létre. Az elkövetett deliktum által a tulajdonosi hatalom alatt álló rabszolga egy olyan kötelelem ’résztvevőjévé’ vált, amely elsősorban, aktuálisan a tulajdonost terhelte. Magát a rabszolgát pedig annyiban, hogy noxába adható, továbbá esetleges felszabadulása esetén a deliktuális igényt- a *noxae caput sequitur* elvének következtében -, már csak vele szemben lehetett érvényesíteni. Itt emlékeznék meg arról a korábban már felvillantott hasonlóságról, amely a rabszolgát a *nasciturushoz* viszonyítja. Jelen helyzetben a felelősségi viszonyok szempontjából egy potenciális felelősségi helyzet említhető. A rabszolga helyzetét, az önjogúvá válás feltételéhez kötött és az általa realizálódó *suo nomine* felelősség tükrében tulajdonképpen a méhmagzatéhoz lehet hasonlítani. A rabszolga a deliktuális kötelelemnek csak várományos adósa, vagyis a deliktuális felelősség szempontjából egyfajta függő jogi helyzet állapítható meg. Ez a helyzet a rabszolga felszabadításával realizálódik, válik vele szemben érvényesíthető kötelmi jogi szituációvá. A rabszolga felelőssége mindeddig csak egyfajta potencialitásként említhető, ugyanis felszabadításáig a tulajdonos noxális felelőssége jelenti a pillanatnyi valóságot. Abban az esetben, amikor a tulajdonos él a noxalitás által nyújtott ’kedvezményel’, beszélhetünk a rabszolga noxába adás útján realizálódó felelősségéről. Ezt a ’közvetlen’ felelősségi helyzetet azonban csak fenntartásokkal és némi megszorítással kezelve tekinthetjük a saját deliktumért való felelősség megmutatkozásaként.³⁵

³² (elérhető: <http://thelatinlibrary.com/justinian/digest44.shtml>) (2017.07.07.)

³³ PAULUS: *Sententiarum receptarum libri V.* (elérhető: http://reader.digitale-sammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10182529_00263.html) (2017.08.15.)

³⁴ BRÓSZ – PÓLAY: *i. m.* 461.

³⁵ JOHNSTON, DAVID: *Limiting Liability: Roman Law and the Civil Law Tradition*, 11-12. (elérhető:

<http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol70/iss4/6>) (2017.08.11.)

Erre az ad okot, hogy a deliktuális felelősséghez képest egy kifejezetten büntetőjogi, önálló jogi helyzetről van szó, amely nem közvetlenül vagyoni elégtétel nyújtására irányul. Másrészt egyfajta dologi felelősségnek is tekinthető, hiszen a noxába adással a rabszolga, - amint azt már láthattuk -, nem mint jogalany, hanem mint jogtárgy került átruházásra a végleges tulajdonátszállás következményével.³⁶

2.2. A hatalomgyakorló tudomásának, vétkességének noxalításra gyakorolt behatásai

Ahogy arra az előzőekben már utaltam, az eredményfelelősség állapotában 'megrekedt' római jog csak igen lassan és fokozatosan kezdte figyelembe venni a szubjektív, egyéni ismérvet a felelősségi szabályok gyakorlatában. Mai szemmel nézve az archaikus jogban uralkodó *Erfolghatfung* valójában nem egyfajta felelősség, hanem inkább kockázat és kártelepítő szabály.³⁷ A klasszikus korra azonban a jogtudósok rendszerező és jogfejlesztő tevékenységükkel egyre inkább 'belecsempészték' a szubjektív ismérvet, - a korábban már tárgyalt -, *Lex Aquilia* tényállásába. E 'szubjektivizálódás' során bekövetkező változás, valamint a felelősségi viszonyok alakulására gyakorolt hatása remekül nyomon követhető a noxális felelősség szabályainak klasszikus kori joggyakorlatában. A zsinórmértékként funkcionáló '*boni et diligens pater familias*' *diligentiája* vagy annak elmulasztása, a hatalomgyakorló *scientiája* vagy annak teljes hiánya, továbbá a *dominus* esetleges vétkessége alapjaiban határozta meg a noxális felelősséget. A következőkben néhány *Digesta* hely tanulmányozásával világitanék rá azokra az esetekre, amikor a rabszolga deliktumait, károkozását a hatalomgyakorló ráhatása vagy annak a hiánya befolyásolta és ezzel lényegében determinálta a rabszolga kárfelelősségének fordulatait.

A hatalomgyakorló részéről a noxális felelősség, mint a más deliktumaiért való közvetett felelősség tisztán objektív felelősséget jelent. Alapja az a hatalmi kötelék, amely a hatalomalatti elkövetőt a hatalomgyakorlóhoz fűzi, majd a noxába adás mozzanata után az újabb hatalomgyakorlóhoz köti. Ilyenkor a 'felelőssé tett' hatalomgyakorló, - a noxába adás lehetőségének választásával tulajdonképpen kibújik az egyéni felelősség alól -, vétkességének kérdése ez esetben fel sem merül. Teljesen más volt a gyakorlat, ha a hatalomgyakorló is vétkes volt a hatalomalatti deliktumával kapcsolatban. Ebben az esetben a saját egyéni közvetlen felelőssége kiváltotta az őt terhelő noxális felelősséget és annak a helyébe lépett. A fejlett klasszikus jog szerint, tehát a hatalomgyakorlót már csak akkor illeti meg a *noxae dedendi* lehetősége, ha ő maga hibátlan a deliktum körül. Ennek hiányában, ha például tudott a deliktumról, de azt nem akadályozta meg akkor a *praetor* megfosztotta a noxába adás lehetőségétől. Ennél is súlyosabb jogkövetkezéssel járt, ha a hatalomgyakorló maga is részt vett akár bűnszegdként, akár felbújtóként a deliktum elkövetésében. Ez esetben külön felel a saját nevében közvetlenül *directa actio*-val, valamint közvetve felel a hatalom alatt álló családtag, rabszolga nevében annak cselekményéért *noxaliter*.³⁸ Amint azt láthatjuk a klasszikus jog fejlettebb szemléletének a felelősségi viszonyokra tett lenyomatának eredményeként a rabszolga már nincs minden esetben a sértett számára kiszolgáltatva. A cselekedetét meghatározó külső tényező, például a hatalomgyakorló utasítása vagy parancsa, esetenként mentesítheti a rabszolgát az utasításra elkövetett cselekményének következményei alól. A következő *Ulpianus* hely kifejezően elemzi a parancsnak engedelmessé rabszolga helyzetét. „An ignoscitor serco, qui obtemperavit tutori aut curatoris? nam ad quaedam, quae non habent atrocitatem, facinoris vel sceleris, ignoscitur servis, s i vel dominis vel his, qui vice minorum sunt, obtemperavit. quod et in hoc casu admittendum est.” (D. 43, 24, 11, 7)³⁹ Az *ulpianusi* töredék arról tanúskodik, hogy a gondnoki vagy gyámi hatalom alatt álló rabszolga mentesül a noxába adás alól, ha a gondnok, gyám parancsának megfelelően jár el és azok utasítására követ el deliktumot. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez a kitétel nem jelentett teljes immunitást a parancsnak engedelmessé rabszolga számára. Amennyiben az utasítás súlyosabb deliktum elkövetésére irányult, - ilyennek minősült például: a lopás, rablás, idegen rabszolga megölése vagy a kalózkodás⁴⁰-, a rabszolga mentessége nem érvényesült. Érthető módon tehát a rabszolga nem engedelmessé lehetett minden esetben büntetlenül az ura parancsának. Jóllehet nem volt szükség minden téren a hatalomgyakorló utasítására, parancsára. A rabszolga tevékenységével kapcsolatos *scientiája*, tudása, *ignorantiája*, esetleges nem tudása is nyomós behatást gyakorolhatott a felelősségi szabályokra. A soron lévő Paulusi jogeset a haszonkölcsönbe adott tolvaj rabszolga helyzetét elemzi. „Si servus, quem tibi commodaverim, furtum fecerit, utrum sufficiat contraria commodati actio

³⁶ JÖRS-KUNKEL-WENGER: *i. m.* 270.

³⁷ EÖRSI: *i. m.* 242.

³⁸ MARTON (1943): *i. m.* 250.

³⁹ <http://thelatinlibrary.com/justinian/digest9.shtml> (2017. 07. 07.)

⁴⁰ FÖLDI: *i. m.* 129.

(quemadmodum competit, si quid in curationem servi impendisti) an furti agendum sit, quaeritur. et furti quidem noxalem habere qui commodatum rogavit procul dubio est, contraria autem commodati tunc eum teneri, cum sciens talem esse servum ignoranti commodavit.” (D. 13, 6, 22)⁴¹ *Paulus* arról beszél, hogy a haszonkölcsönbe adott tolvaj rabszolga által elkövetett lopásért a haszonkölcsönbe adó ellen akkor lehet keresetet indítani, ha tudott a rabszolgája ezen ’hibájáról’.⁴² A *Paulus* hely fényében már megfigyelhető a jó és gondos családapa zsinórmértéke, az a hatalomgyakorlótól elvárható jóhiszemű magatartása, amely már, mint szubjektív elem a felelősségalapítás során is értékelést nyert.

A noxalítás fent, -különösen a rabszolgákra vonatkoztatott -, szabályainak a vizsgálata során az a benyomásunk támadhat, hogy intézményi jellegét tekintve nem említhető, mint tiszta felelősségi jogintézmény. Sokkal inkább egy dologi természetű helytállási alakzathoz hasonlítható. A felelősségtől eltérő sajátosságaira mutat rá a hatalomgyakorló vétkességének előbbiekben tárgyalt kérdésköre. Amint azt láthattuk a hatalomgyakorló lehetséges vétkessége, nem csak feltétele lehet a noxalitásnak, hanem tényleges vétkessége esetén a *sou nomine* felelőssége következtében a noxális felelősséget kizáró körülményként is jelentkezhet. Ilyen esetekben a hatalomgyakorló részéről jelentkező vétkesség kiolthatja a kvázi szubszidiáriusnak mondható noxális felelősségét. A felelősségi alakzatoktól eltérő jellegzetességei mellett, azonban ki kell emelni a jogintézmény tulajdonképpeni célját, azaz a hatalomgyakorló felelősségének a korlátozását. A noxalítás alapvető célja abból az ősi patriarchális szemléletből származik, amely cselekményeiért közvetlenül a hatalom alatt állót felelőssé téve, korlátozta a hatalomgyakorló felelősségét, megóvva ezzel a hatalomalatti cselekményeiből származó hátrányos jogkövetkezményektől. Az intézmény felelősség korlátozó jellege mellett, felelősségi természetét igazolja továbbá az, hogy a hatalomgyakorló a hatalomalatti deliktumaiért hierarchikus viszony alapján tartozik felelősséggel, valamint e viszonyból következőleg a hatalomgyakorlónak módja lehetett a deliktum megelőzésére, tehát egyfajta imputabilitás már konstatálható volt esetében.⁴³

3. A MÁS DELIKTUMAIÉRT VALÓ, KÜLÖNÖS FELELŐSSÉGI ALAKZATOK

Az archaikus korban kialakult noxális felelősség ’elnyúlhatatlannak’ bizonyult intézményében a klaszikus jog fejlettebb szemlélete által eszközölt változtatások, a kvázieliktuális kötelek esetében is alapjaiban meghatározták a felelősségi viszonyokat. A kvázieliktuális jogviszonyokban megnyilvánuló noxalítás, már kétség kívül a másért való felelősség területe. A *quasi-delictumok* olyan tényállások, amelyek deliktumnak nem minősíthetők, de deliktumszerű kötelmet keletkeztetnek, azáltal, hogy a praetor bizonyos esetekben *poenalis actiót* ad olyan személy ellen is akinél a *dolus* nem forog fenn.⁴⁴ Ilyen, - a témánk szempontjából vizsgált -, kvázieliktuális kötelmet keletkeztető tényállás a lakás gazdájának felelőssége, a nyilvános helyen elhelyezett és leeséssel fenyegető tárgyakért való felelősség, továbbá a hajósok, fogadósok és istállótulajdonosok deliktumszerű felelőssége. Az első pillantásra egymástól nagy mértékben különböző tényállásokat az a jogpolitikai cél és gyakorlati praktikum fűzte össze, hogy a károsultnak ne kelljen keresnie az esetenként fizetéseképtelen tettest – legyen szó akár rabszolgáról, akár családfiúról-, hanem a tettessel kapcsolatba hozható, könnyebben megtalálható és fizetőképesebb *habitor*, hajó, istállótulajdonos ellen fordulhasson. Ilyenkor a károsult az alkalmazott, hatalomalatti károkozásának, deliktumának megtérítése céljából a megjelölt személyek ellen indíthatott keresetet. Ilyen büntetőkereset volt többek között az *actio de effussis et deiectis*.⁴⁵ A kereset értelmében a praetor felelőssé tette azt a személyt, akinek a lakásából a közútra kidobtak vagy kiöntöttek valamit. A *habitor* közvetve felelt, ha az ilyen jellegű cselekmény kárt okozott, még akkor is, ha a cselekmény tekintetében teljesen véltlen volt. Láthatjuk tehát, hogy a lakás gazdája más cselekménye folytán is úgy felel, mintha azt saját maga követte volna el.

A lakásgazda szempontjából a lakásból való kidobáshoz, kiöntéshez viszonyítva hasonló szabályozást mutatott a nyilvános helyen elhelyezett, leeséssel fenyegető tárgyakért való felelősség viselése. A praetori ediktum keresetet biztosított bárki számára, az ellen, akinek a lakásán, erkélyén leeséssel fenyegető tárgy volt kifüggesztve. Az ediktum alapján indítható *actio de positio et suspensio* függetlenül

⁴¹ <http://thelatinlibrary.com/justinian/digest9.shtml> (2017. 07. 07.)

⁴² MOLNÁR IMRE: *A római magánjog felelősségi rendje*, 1993, JATEPress, Szeged, 106.

⁴³ FÖLDI: *i. m.* 144.

⁴⁴ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: *i. m.* 337.

⁴⁵ BRÓSZ – PÓLAY: *i. m.* 468.

a kár bekövetkezésétől a pusztá veszélyhelyzet fennállása esetén is megindítható volt.⁴⁶ Magának a kifüggesztésnek a fogalmát és a megvalósítására vonatkozó körülményeket, részleteket *Ulpianus* a *Digesta*-ban fejti ki: „Positum habere etiam is recte videtur, qui ipse quidem non posuit, verum ab alio positum patitur: quare servus posuerit, dominus autem positum patitur, non noxali iudicio dominus, sed suo nomine tenebitur.” (D. 9, 3, 5, 10) A fragmentum szerint maga a kifüggesztés akkor is megvalósul, ha azt nem maga a tulajdonos, lakásgazda teszi, hanem eltűri annak más általi kifüggesztését. Az idézett töredékben *Ulpianus* megjegyzi azt is, hogy ennek a más általi kifüggesztésnek a jogkövetkezménye, - amennyiben ezt, a rabszolga, ura tudtával eszközölte-, az úr *sou nomine* felelőssége lesz. A felelősségi rendszer klasszikus kori elszubjektívizálódása figyelhető itt meg, ugyanis a rabszolga tartó tudomása, részéről az ilyen cselekmények eltérése, kioltja a noxális felelősséget és a saját néven való felelősségét hozza előtérbe. Magának a kifüggesztésnek az eltérése, értelem szerűen annak a részéről valósulhatott meg, akinek a leginkább módjában állt, hogy ezt, a hatalomalatti családtag, rabszolga által elkövetett cselekményt megakadályozza. Esetünkben ennek a személynek a lakás gazdája felel meg. A klasszikus jogban értékelést nyerő szubjektív elemek mellett, azonban szólni kell arról, hogy az *actio de positio et suspensio* által érvényesíthető felelősség legtöbbször a vétlen vagy távollévő háztulajdonost terhelte, tehát a felelősségi alakzat objektív jellegét mindvégig megőrizte. Közvetett felelősséggént mégis akként fogható fel, hogy a felelőssé tett tulajdonos olyan személy jogellenes magatartásáért felelt, akihez valamilyen hatalmi kötelék, hierarchikus viszony fűzte.

Szintén, mint a más deliktumaiért való felelősség különös alakzata említhető az előző példák mellett, a hajósok, fogadósok, istállótulajdonosok receptumfelelőssége. Ezt, a kvázi-deliktuális tényállást és az esetében indítható *poenalis actio*ként funkcionáló *actio in factum adversus nautas, caupone, stabularios*⁴⁷ is meghatározta a noxalitás 'ősi rendje'. A hajóst, fogadóst, istállótulajdonost *custodia*-felelősség terhelte a vendégek őrzésre kifejezetten átvett dolgaiért.⁴⁸ Mindebből következik, hogy a praetor közvetve őket tette felelőssé az ilyen dolgokon más (rabszolgáik, alkalmazottaik) által elkövetett rongálásért, lopásért. A szabályozás praktikumát szintén az a gyakorlati ismérv adta, hogy a sértett, károsult utas, vendég számára, a tettes kilétének nehéz felderíthetősége esetén is fennálljon a reparáció lehetősége, tehát lehessen kit felelősségre vonni. A *nauta, caupo, stabularius* számára a noxalitás szintén egyfajta kedvezményként jelentkezett. Alkalmazottaik tekintetében közvetlenül (*sou nomine*) feleltek, ugyanis az alkalmazottak foglalkoztatása saját veszélyre történt. Ennek értelmében a 'vállalkozó' *culpát* követett el azzal, hogy nem megfelelő személyeket fogadott fel. Ezzel szemben a saját rabszolga tetteiért csak a noxális felelősség jöhetett szóba. Ha bebizonyosodott, hogy például a lopást a vállalkozó rabszolgája követte el, akkor a saját néven való felelősségét mintegy kioltva, élhetett a noxabába adás lehetőségével. Az előbbieken elemzés alá vett deliktumszerű tényállások is rámutatnak az archaikus jogban kialakult noxalitás jelentőségteljes, a felelősségi viszonyokat alapjaiban meghatározó szerepére, amelyet a római jognak még a klasszikus korra sem sikerült 'levetkőznie'.

4. ZÁRÓ GONDOLATOK

Mint azt láthattuk, az archaikus jogban kialakuló, formálódó és a klasszikus korra többé-kevésbé kikristályosodó felelősségi szabályok rendszere egy komplex, rendkívül sokrétű képet mutat, amelynek vizsgálata, feltérképezése korántsem egyszerű feladat. Az általam elemzés alá vett rabszolga okozta kár, és egyéb jogsértő cselekmények, valamint a felelősségi viszonyok e cselekményeket követő alakulása ezen szerteágazó rendszer egyetlen cikkelyének a megvilágítását célozza. A fentiekben példalázó jelleggel felvillantott jogforrások szembeütően mutatják be a két vizsgált korszakban (archaikus és klasszikus) bekövetkező fundamentális változásokat. A patriarchális szemlélet tükrében megjelenő noxalitás, mint az ősi jog talán egyik legidőtállóbb intézménye, alapjaiban szabott keretet a későbbi korok felelősségi rendszerének. A (rabszolga)tulajdonos részéről a *dominica potestas* keretében kezdetben szinte korlátlanul gyakorolt *noxae deditio* bármiféle egyéni, szubjektív elemet nélkülözve határozta meg a rabszolga sorsát. A hatalomgyakorló személyében jelentkező e fajta felelősség korlátozás, valamint a noxális felelősség érvényesítésével a kötelemtől való szabadulás lehetősége, kedvezménye fokozatosan egy, a hatalomgyakorlót, a más által elkövetett jogsértésekért is felelőssé tevő, közvetett felelősségi

⁴⁶ FÖLDI – HAMZA: *i. m.* 579.

⁴⁷ BRÓSZ – PÓLAY: *i. m.* 469.

⁴⁸ JÖRS – KUNKEL – WENGER: *i. m.* 175.

fokozatokat is felvonultató és hangsúlyozó szemléletté alakul át. A fejlettebb jog ugyan még tart meg objektív motívumokat, de a *Lex Aquilia* tényállásaiban már egyre inkább értékelést nyerő egyéni ismérvek fokozatosan a szubjektívizálódás felé tolják el a felelősségi rendszert. Ez a forrásilag alátámasztott tendencia olyannyira nyomon követhető, hogy az egyéni körülmények esetenként (például a hatalomgyakorló bebizonyosodó vétkessége tekintetében) ki is zárhatják a noxális felelősség validitását és ezzel a *dominus, pater familias* saját néven való felelőssége kerül előtérbe. A felelősségi rendszer ezen elszubjektívizálódása sem tudta azonban megtörni az ősi kor egyik legszilárdabb intézményét a noxalitást, amely a praetori jog által kimunkált deliktumszerű tényállások, mint a más deliktumaiért való felelősség különös alakzatai tekintetében is, lényegében deklarálta a felelősségi viszonyokat.

Napjaink felgyorsult világában a gazdaság, technológia, tudomány novumai egyre nehezebb feladatok elé állítják a jogalkotót. Ez a technikai transzformálódás egyre-inkább innovatív jogalkotást követel meg ahhoz, hogy a jogrendszer lekövesse, kiszolgálhassa, valamint, egyáltalán lépést tarthasson a többi társadalmi alrendszerrel. A mesterséges intelligencia, robotika mind olyan XXI. századi vívmány, amelyek a lépés tartási kényszer következtében - témánknál maradván - a felelősségi rendszer mai dogmatikájának átalakítására, megreformálására, valamint ennek következtében egyre 'futurisztikusabb' jogalkotásra készíthetik a jogalkotót. Mindazonáltal nem feltétlenül szükséges minden esetben új szabályozást alkotni, ha az alapokhoz is vissza lehet térni. Egy ilyen kiváló példa lehet a római jogban kimunkált noxális felelősség, mint a másért való közvetett felelősségi alakzat, amelynek analógiája a XXI. századi követelményekhez igazítása mellett, akár megfelelő kiindulási alapként is szolgálhat a robotika vagy például az önvezető gépjárművek okozta problematikus felelősségi kérdések megválaszolása tekintetében.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] BENEDEK FERENC – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Római Magánjog*, 2015, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- [2.] BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római Jog*, 1974, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- [3.] EÖRSI GYULA: *Kötelmi Jog-Általános rész*, 1998, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- [4.] FÖLDI ANDRÁS: *A másért való felelősség a római jogban*, 2004, Rejtjel Kiadó, Budapest.
- [5.] FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*, 2011, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- [6.] JÖRS, PAUL–KUNKEL, WOLFGANG–WENGER, LEOPOLD: *Römisches Recht*, 1949, Springer-Verlag, Berlin, Göttingen, Heidelberg.
- [7.] MARTON GÉZA: A klasszikus római felelősségi rendszer "elszubjektívizálódása", in *Emlékkönyv Szentpéteri Kun Béla hetvenedik születésnapjára*, 1946, Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, Debrecen.
- [8.] MARTON GÉZA: *A római magánjog*, 1943, "Méliusz" Könyvkereskedés, Debrecen.
- [9.] MOLNÁR IMRE: *A római magánjog felelősségi rendje*, 1993, JATEPress, Szeged.
- [10.] MOMMSEN, THEODOR: *Römisches Strafrecht*, 1990, Weihert-Druck GmbH, Darmstadt.
- [11.] UJVÁRINÉ ANTAL EDIT: *Felelősségtan*, 2014, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, Miskolc.
- [12.] SANTALUCIA, BERNARDO: *Studi di diritto penale romano*, 1994, L'Erma di Bretschneider, Roma.
- [13.] SZEMÉLYI KÁLMÁN: *Vétkességi fokozatok értékelése a római jogban*, 1943, Erdélyi-Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
- [14.] ZLINSZKY JÁNOS: *Ius publicum*, 1994, Osiris-Századvég, Budapest.

EGYÉB FORRÁSOK

- [1.] AULUS GELLIUS: *Noctium Atticarum libri XX* (elérhető: <https://ia801407.us.archive.org/35/items/agelliinoctiuma00hertgoog/agelliinoctiuma00hertgoog.pdf> (2017.08.12.))
- [2.] JOHNSTON, DAVID: *Limiting Liability: Roman Law and the Civil Law Tradition*, 12. (elérhető: <http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol70/iss4/6>) (2017.09.11.)
- [3.] MCCORMACK, GEOFFREY: *Aquilian studies*, 30-30. (elérhető: <http://www.nbls.co.uk/files/files/Civil%20II/Supervision%205/1.%20MacCormack.pdf>) (2017.07.19.)
- [4.] MCCORMACK, GEOFFREY: *Fault and Causation* (elérhető: <http://lo-cal.droit.ulg.ac.be/sa/rida/file/1981/06.%20MacCormack.pdf>) (2017.08.11.)

- [5.] PAULUS: *Sententiarum receptarum libri V.* (elérhető: http://reader.digitale-sammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10182529_00263.html) (2017.08.15.)
- [6.] <http://thelatinlibrary.com/justinian/digest44.shtml> (2017. 09. 07.)
- [7.] SIKLÓSI IVÁN: *Custodia-felelősség és dologrongálás aklasszikus római jogban* (elérhető: http://real.mtak.hu/26077/1/Siklosi___Custodia_felelosseg_es_dologrongalas_a_klasszikus_romai_jogban___Jura_u.pdf) (2017.07.20.)